

KS. HENRYK PIWOŃSKI

LITURGIA WIELKANOCNA U BOŻOGROBCÓW W MIECHOWIE

I

Wstęp *

W literaturze polskiej nie ukazała się dotąd żadna praca traktująca ex professo o dawnej liturgii bożogrobców. Zakon ten, proveniencji jerozolimskiej, powstał w okresie wypraw krzyżowych, po zdobyciu Świętego Miasta (15 VII 1099 r.)¹. Gotfryd de Bouillon, nowo mianowany król Jerozolimy, ustanowił kapitułę (24—25 VII 1099 r.), którą patriarcha stolicy Ziemi Świętej, główny zwierzchnik zgromadzenia, Arnolf de Rohez, przekształcił ze świeckich kanoników w kapitułę regularną, żyjącą według wskazań (reguły) św. Augustyna².

¹ J. M. Giovene, *Kalendaria manuscripta aliaque documenta ecclesiarum Apuliae et Japygiae*. I, Neapolis 1828, s. [4]: „Arnolphus [...] quod Canonicos in Regulares Canonicos commutaverit et quidem ut ex Codice ipso apparet, sub regula S. Augustini fortasse etiam et liturgiam constituit”; M. Hereswitha, *De vrouwenkloosters van het Heilig Graf in het prinsbisdom Luik, vanaf hun ontstaan to aan de Fransch Revolutie 1480—1798*, Louvain 1941, s. 3, por. A. Courret, *Notice historique sur l'ordre du Saint-Sepulcre de Jérusalem*, Paris 1905, s. 17; S. Hereswitha, *Le monastère des chanoinesses régulières du Saint-Sepulcre à Malmedy (1627—1798)*, Leege 1960, s. 99—100; M. Hereswitha, *Betrekkingen tussen de Heilig-Graforde en de Minderbroeders speciaal te Turnhout*, Ovendruk uit Franciscana, XVIII, 1963, s. 1; Z. M. Hereswitha, *De Orde van het H. Graf in onze streken tot aan de hervorming van Jan van Abroek*, Leuven 1946, s. 1; W. Hermann, *Zur Geschichte der Neisser Kreuzherren vom Orden der regulierten Chorherren und Wächter des Heiligen Grabes zu Jerusalem mit dem doppelten roten Kreuz*, Breslau 1938, s. 31; P. H. Heliot, *Histoire des ordres monastiques religieux et militaires*, Paris 1714, t. II, s. 139—141; M. Heimbu-cher, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*, Paderborn 1934, t. II, s. 24; S. Nakielski, *Miechovia seu promptuarium antiquitatum Monasterii Miechoviensis*, Cracoviae 1634—1646, s. 2; S. Nakielski, *De Sacra antiquitate et statu Ordinis canonicorum custodum sacrosancti Sepulchri Hierosolymitani*, Cracoviae 1625, s. 21; F. Bogdan, *Geneza i rozwój klauzury zakonnej*, Poznań 1954, s. 162; Z. Pęcowski, *Miechów*, Kraków 1967, s. 297.

² Por. przypis. 1; J. Kłoczowski, *Zakony w średniowiecznym Kościele Polskim*, „Znak”, 137—138, Kraków 1965, s. 1495; J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, [W:] *Kościół w Polsce*, t. I, *Średniowiecze*, Kraków 1968, s. 436—437, 504—505.

Z wielu nazw zakonu najczęściej używano dwóch: *Fratres crucigerorum* — *cruciferorum ordinis canonicorum regularium custodum sacratissimi Sepulchri Hierosolymitani* lub *Canonici regulares custodes sacratissimi Sepulchri Hierosolymitani*³. Wielu autorów wywodzi nazwę od miejsca powstania i znaku Chwalebnego Zmartwychwstania⁴.

Do Polski sprowadził bożogrobców Jaksa z Miechowa w 1163 r. Dzieje tego zakonu aż do kasaty w 1819 r. legitymują się poważnym wkładem do kultury polskiej⁵.

Liczba zachowanych źródeł muzyczno-liturgicznych w Miechowie, generalnym domu polskiej prowincji, ogranicza się do Antyfonarza z lat 1562—1563 (poprawionego po Soborze Trydenckim) i Agendy z około 1576 r. Wydaje się nieprawdopodobne, że po tylu wiekach istnienia w Polsce pozostało po gęstej sieci ośrodków duszpasterskich i szpitalnych tak mało starych zabytków muzyczno-liturgicznych⁶. Do wymie-

³ Wiele skróconych nazw podaje Hermann, dz. cyt., s. 22—23; nazwa „*cruciferi*” — „*crucigeri*” (krzyżacy) pochodzi od podwójnego czerwonego krzyża wyszytego z lewej strony na habicie; S. Nakielski, *De sacra antiquitate* [...], s. 23; S. Nakielski, *Miechovia* [...], s. 1; M. Hereswitha, *De vrouwenkloosters* [...], s. 4; Heliot, dz. cyt., t. II, s. 120—123; W. Hermann, dz. cyt., s. 29—30; wcześniej noszono białe habity, które zmienił papież; Z. M. Hereswitha, *La croix l'insigne de l'ordre du saint Sepulcre*, Turnhout 1957, s. 1—3, wywodzi krzyż jerozolimski z monogramu Jerozolimy, z połączenia krzyża wschodniego i łacińskiego; por. A. De Mauroy, *La croix de Jérusalem et son origine*, Rome 1914, s. 1—14; Z. Pęcowski, dz. cyt., s. 298.

⁴ Por. M. Heimbucher, dz. cyt., s. 411; S. Nakielski, *De sacra antiquitate* [...], s. 47: „in honorem et reverentiam sanguinis ex vulneribus Preciosissimi Salvatoris nostri”, s. 51: „Ordo et Religio Fratrum Resurrectionis S. Sepulchri Dominici Hierosolymitani Canonicorum Regularium, rubeam geminatam crucem in mantelis deferentium”; Arch. Par. w Miechowie, rps Miechoviense Primum Monasterium Sacri S. Sepulchri Domini Hierosolimitani in Dioecesi Cracoviensi, s. 1: „Ordo et Religio Fratrum Resurrectionis Sacri Sepulchri Dominici Hierosolimitani Canonicorum rubeam geminatam Crucem in mantelis deferentium [...]”.

⁵ S. Nakielski, *De sacra antiquitate* [...], s. 135, mówi o 1162 r.; *Miechovia* [...], s. 11 n; P. Pękalski, dz. cyt., s. 33; Heliot, *Historie des ordres* [...], t. II, s. 120. Rok 1163 podają A. Tobiasz, A. Małecki, *Klasztory w Polsce w obrębie wieków średnich*, s. 9; A. Tobiasz, *Bożogrobcy w Miechowie*, „Nasza Przeszłość”, XVII, Kraków 1963, s. 8; Z. Pęcowski, dz. cyt., s. 298; por. J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach polskich* [...], s. 504—505.

⁶ Antyfonarz miechowski 1562—1563 r., Kielce, Bibl. Sem. Duch. — na oprawie umieszczony jest napis „ANTIFONARIVUS ECCLESIAE MIECHOVIENSIS ANNO DOMINI MDLXXX” (H. Piwoński, *Antyfonarz miechowski 1562—1563 r.*, maszynopis na ukończeniu); Agenda miechowska (ukończona 1576). J. Kwiatkowski, *Opis kościoła par. w Miechowie*, 1 X 1885. Arch. diec. Kielce, Akta kons. nr 257, J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, Radom 1917, s. 129, oraz Z. Pęcowski, dz. cyt., s. 368, nazywają ten rps kancjonałem. Agenda ta liczy 104

nionej liczby można dodać śląskie zabytki przechowywane w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu: liturgiczny I Q 175 i muzyczny I F 386⁷.

Bazę porównawczą stanowi pewna liczba rękopisów bożogrobców, premonstratensów, karmelitów, templariuszy, krzyżaków, brewiarze i antyfonarze rzymskie oraz dla wykazania zachowanych tekstów i melodii obowiązujące do dziś Editio Vaticana⁸.

Kanonicy regularni, których celem był kult świętego Grobu, posiadali przed reformą liturgii i brewiarza dokonaną przez papieża Piusa V (1568 r.) własną liturgię jerozolimską, a właściwie ryt Bożego Grobu — *ritus ecclesiae dominici Sepulchri Hierosolymitani*. Ryt ten, jak i organizacja królestwa jerozolimskiego, był rzymski, a nie wschodni, ściślej mówiąc był rzymsko-gallikański, ponieważ kapituła św. Grobu i zreformowana regularna kapituła składały się głównie z członków francuskich⁹ (Anzelm, Rudolf), którzy wprowadzili zwyczaje z Centralnej Francji, zwłaszcza te, które były w użyciu w Paryżu i Lyonie¹⁰. Bannister uważa,

---

karty o rozmiarach 19,5 x 15,5 cm. Wielu kart brak. Na oprawie z jednej strony głowa Chrystusa z napisem wokół: „Jesus Christus Filius Dei vivi Salvator mundi Rex Regum Dominus dominantium”, na spodniej okładce podwójny krzyż jerozolimski. Kwiatkowski i Wiśniewski błędnie odczytali notatkę na pierwszej karcie: „Sebastiani Viland pleb. V. A. D. 1666”. Inskrypcja ta wydaje się brzmieć następująco: „Sebastiani Vrbański pleb[ani] Vnieiovien[is] A. D. 1666”. Istotnie, Sebastian Urbański był proboszczem Uniejowa od ? do 1666 r.; por. Z. Pęc k o w s k i, *Życie wewnętrzne zakonu*, maszynopis 1968. Wiśniewski nie zwrócił uwagi na dłuższą notatkę na k. 33v: „Ja X Jadam Prob. Wiszeg, protestuie się [...]”. Pęc k o w s k i podaje w wykazie proboszczów wyszogrodzkich tylko jednego Adama; był nim Adam Makowski (1630—1631). Nieumieszczenie tego rps we wcześniejszych wykazach ksiąg miechowskich i wspomniane nazwiska proboszczów skłaniają nas do przypuszczenia, że rps ten używany był w parafiach Wyszogród i Uniejów.

⁷ Wszystkie wymienione rps BUWr wymagają dokładniejszego zbadania.

⁸ Według metody ks. prof. H. Feichta zestawia się dodatkowo stare źródła z obowiązującym EV, by mieć po wielu wiekach obraz fluktuacji tekstowej i melodyjnej.

⁹ P. Gu er a n g e r, *Institutiones*, t. I, Paris 1778, s. 288, 327—328; *Ritus ordinis*, *Analecta Carmelitana*, I, 1909, s. 64—65; por. [L.] M a r c h e s i, *La liturgia gallicana nei primi otto secoli della Chiesa*, Roma 1867, t. I, s. 1—10; t. II, s. 10; R. B u c h w a l d, *De liturgia gallicana*, Breslau 1890; Z. O b e r t y ń s k i, *Miniatury południowowłoskiego pontyfikatu z XIII w.*, Bibl. Kap. Gn., [W:] Spr. T. N. we Lwowie, 1930; A. A. K i n g, *Liturgies of the religious Orders*, London—New York—Toronto (1955), s. 246—252 n; P. K a l l e n b e r g, *Fontes liturgiae carmelitanae*, Romae 1962, s. 78, 92—101; V. M u r a t o w i c z, *Gloria Sacrosancti Hierosolymitani Sepulchri Christi Domini illo Isaiae prophetae fofidico oraculo*, Varsaviae et Lipsiae 1755, s. 787.

¹⁰ S. B ä u m e r, *Histoire du Breviaire*, t. I, Paris 1905, 363; A. A. K i n g, dz. cyt., s. 247—248; P. K a l l e n b e r g, dz. cyt., s. 99—100.

że niektóre tropy i prozy wywodzą się z Nevers, Tours i Rouen¹¹. P. Kallenberg dochodzi do podobnego wniosku na podstawie innego kryterium, mianowicie pochodzenia kultu świętych francuskich czczonych w rycie św. Grobu¹².

Dowody na rzymsko-gallikańską liturgię znajdziemy w istniejących jeszcze księgach liturgicznych bożogrobców, premonstratensów, karmelitów, templariuszy, joannitów i krzyżaków¹³. Rytowi Bożego Grobu przypisuje się praktykę śpiewania responsorium większego w nieszporach i tzw. versus sacerdotalis między matutinum a laudesami oraz szereg procesji do miejsc świętych¹⁴. Są jednak czysto rzymskie części składowe, np. 12 lekcji w W. Sobotę, Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison na początku nieszporów wielkanocnych¹⁵. Chociaż jerozolimsko-rzymsko-gallikańska liturgia pochodzi głównie z Francji (dokładniej z Ile France), stosuje się do miejscowych zwyczajów jerozolimskich. Ryt Bożego Grobu był kompromisem różnych zwyczajów Centralnej Francji, był wariantem, w którym lokalne wpływy odegrały znaczną rolę¹⁶. Kodeks CV 659 sugeruje opinię, że ryt ten nie został w szczególności opracowany oraz że „priors praedictae ecclesiae” nie przestają go ulepszać¹⁷. Po reformie trydenckiej z grupy kanoników regularnych

¹¹ A. King, dz. cyt., s. 248; por. A. M. Forcadell, *Ritus Carmelitarum Antiquae Observantiae*, Romae 1950.

¹² P. Kallenberg, dz. cyt., s. 92—100.

¹³ Por. Wykaz skrótów.

¹⁴ J. M. Giovene, dz. cyt., s. [20]; pisząc tu o RB przytacza R. Thomasa, *Responsoriale et Antiph. S. Gregorii P. P.*, t. IV, Ed. Vexx, pag. 187, twierdzącego, że „vers. sac. [...] proscus ritus Romanus ignoravit”; por. Ch. Kohler, *Un rituel et un bréviaire du Saint Sepulcre*, „Revue de l'Orient latin”, VIII, 1900—1901, s. 404; M. Hereswitha, *De vrouwenkloosters* [...], s. 316; P. Guéranger, *Institutions* [...], 345, CV; RB; VN; GH; norb. AC (2). IF 391, IF 392, IF 395. Praktyka versus sac. nie była wyłączną własnością bożogrobców; J. Wojtkowski, *Wiara w Niep. Pocz. w Polsce*, Lublin 1958, oraz *Przedmiot liturgicznego kultu M. B. w Polsce XIII w.*, „Studia Warmińskie”, t. II, 1965, s. 205—260. Werszet po jutrzni znany był w liturgiach diec.; gniezn., BG, krak., BK, miśń., włocł. oraz zakonnych: dom., kan. reg. św. Augustyna i krzyżaków. Można wysunąć hipotezę, że zwyczaje zakonne o regule augustiańskiej wpłynęły na przyjęcie versus sac. w lit. diecezjalnych.

¹⁵ P. Guéranger, *Institutions* [...], s. X, 174; *Ritus ordinis*, I, s. 294; Ch. Kohler, dz. cyt., s. 420—421; CA of Cursus rom., t. II, CB, s. 180, 182; M., s. 181; A. A. King, dz. cyt., s. 250.

¹⁶ A. A. King, dz. cyt., s. 247; por. V. Leroquais, *Les bréviaires manuscrits*, t. I, s. 265—267; t. II, s. 208—211; Ch. Kohler, dz. cyt., s. 396, 489.

¹⁷ CV. k. 26v, 27: „Breviarium abbreviatum id est quoddam excerptum de pluribus libris secundum antiquam consuetudinem [...] Eccl. Dom. Sepulchri partim secundum novum legendi et conendi in eadem ecclesiae [...] sicuti patres antiqui et priores predictae ecclesiae [...] ordinaverunt”; w RB, por. Ch. Kohler, dz. cyt., s. 397; J. M. Giovene, dz. cyt., s. [14].

zachowali swój brewiarz tylko premonstratensi, reszta przyjęła brewiarz rzymski (Pianum) na podstawie bulli *Quod a nobis* 9 VII 1568 r.¹⁸

Po raz pierwszy o przyjęciu przez polską prowincję świeżo zreformowanego brewiarza dowiadujemy się z konstytucji wydanych przez kardynała Andrzeja Batorego w 1585 r.¹⁹

Święto Zmartwychwstania Pańskiego, jedno z największych świąt chrześcijańskich, miało u stróżów Pańskiego Grobu szczególnie bogatą i uroczystą oprawę ze względu na aktualność miejsc i zdarzeń z życia, męki, śmierci i zmartwychwstania Jezusa. Nawet po opuszczeniu Ziemi Świętej ryt tego zakonu zachował swoje właściwości. Z tych względów wydaje się słuszne i pożyteczne podjęcie przedstawienia ich liturgii wielkanocnej z uwzględnieniem wyników analizy muzykologicznej i z dokładniejszym potraktowaniem utworów rzadko występujących w innych rękopisach lub wręcz unikalnych²⁰.

II

1. Rezurekcja

W rękopisach bożogrobców spotykamy procesję rezurekcyjną przed matutinum (rps 1576 r. Agenda z Miechowa) i według dawnego zwyczaju między matutinum a laudesami (rps CV z 1160 r., RB 1229—1244 r., Q 175 BUWr).

Rezurekcja przybierała w okresie średniowiecza różne formy. Zwykle składała się z dwóch części: uprzednie wystawienie krzyża lub Najśw. Sakramentu (elevatio Crucis) i nawiedzenia grobu (visitatio se-

¹⁸ S. Bäumer, dz. cyt., t. II, s. 210—211, 222; P. Guéranger, dz. cyt., t. I, s. 414—422; H. Leclercq, DAL, t. IX, kol. 1667—1674; J. Brinktrine, *Das römische Brevier*, Paderborn 1932, s. 44; por. S. Nakielski, *Miechovia* [...], s. 681: „Ab eodem quoque Pontifice [Pio V] Breviarii Romani, ad psallendum et recitandum horas Canonicas, ex decretis S. Concilii Tridentini restituti, approbatio facta est, cum prohibitione usus aliorum Breviariorum, praeterquam a primaeva institutione Ordinis, a Sede Apostolica vel consuetudine supra annos ducentos, concessa et approbata”.

¹⁹ Const. Gen. 1585, 1587, 1598 r., s. 10. Ponadto obowiązywało Op do M. Bożej od 1095 r. S. Nakielski, *Const.*, s. 74—75. Kiedy wprowadzano Op — nie wiadomo.

²⁰ Enc. Catt., t. IX, Citta del Vat. 1952, kol. 898—900; L. Th. K., t. VII, Freiburg 1962, kol. 1277—1278; W. Schenk, *Rok liturgiczny*, [W:] *Wprowadzenie do liturgii*, Poznań—Warszawa—Lublin [1967], s. 452—459; por. W. Hryniewicz, *Liturgia a misterium Paschalne Chrystusa*, [W:] *Wprowadzenie* [...], s. 75—97; *Triduum Sacrum u bożogrobców* — jest już oddzielnie opracowane (maszynopis).

pulchri) po jutrzni²¹. Agenda z Miechowa prezentuje późniejszy typ, który niemal całkowicie pokrywa się z agendą „secundum rubricam ecclesiae cathedralis Cracoviensis, Cracoviae 1517”²².

„Sequitur visitatio Sepulchri in Resurrectione Domini. Primo Prae-latus cum praesbiteris induti albis vadant cum clericis ad Sepulchrum in processione cum vexillis et luminibus accensis thuribulo incenso, aspersorio et aqua benedicta, et flexis genibus circa Sepulchrum cantent anti-phonam, voce remissa.

[Melodia:]	df	d	df	dc	fg	f	ga	a	a	ac ¹	a				
[Tekst:]	Glo	- ri	- a	ti	- bi	Tri	- ni	- tas	ae	- qua	- lis				
	a	gf	g	ga	a	a	ac ¹ d ¹ c ¹	ha	ac ¹	a	ag a	gf	ga	f	
	u	- na	de	- i	- tas	et	an	- te	om	- ni	- a	sae	- cu	- la	et
	gag	f	fe	fg	f	edcd	dd								
	nunc	et	in	per	- pe	- tu	- um								

Psalmi [116] aagf ggedd Laudate Dominum omnes gentes, Laudate eum omnes populi, Quoniam confirmata est super nos misericordia eius, et veritas Domini manet in aeternum, Gloria patri et. [3] Domine quid multiplicati sunt qui tribulant me multi insurgunt adversum me multi dicunt animae meae non est salus ipsi in Deo eius. Tu autem Domine susceptor meus es gloria mea et exaltans caput meum. Voce mea ad Dominum clamavi et exaudivit me de monte sancto suo. Ego dormivi et soporatus sum et exsurrexi quia Dominus suscepit me. Non timebo milia populi circumdantis me exsurge Domine, salvum me fac Deus meus. Quoniam tu percusisti omnes adversantes mihi sine causa dentes peccatorum contrivisti. Domini est salus et super populum tuum benedictio tua. Gloria patri. Repetatur Antiphona. Deinde Kyrie Christe Kyrie. Pater noster, Ave Maria. Et ne nos inducas in tentationem. In resurrectione tua Christe alleluia. Celum et terra letentur alleluia. Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus ad te. Dominus vobiscum. Et cum Spiritu tuo. Oremus. Domine Jesu Christe vita et resurrectio corporum et animarum nostrarum resuscita animas nostras a ultiorum nostrorum Sepulchris et Spiritualibus visita virtutibus ut fide spe et charitate radicati et fundati possimus intelligere cum omnibus sanctis quae sit fratitudo charitatis tuae, Qua genus humanum in tantum dilexisti, ut pro eo morte subires ut omnis qui credit in te non pereat sed habeat vitam aeternam. Qui vivis et regnas cum deo patre in unitate Spiritus San-

²¹ J. Lewański, *Dramat i dramatyzacje liturgiczne w średniowieczu Polskim*, [W:] *Musica medii aevi*, I, Kraków 1965, s. 104, 173.

²² Por. J. Lewański, dz. cyt., s. 149, 151; melodia będzie przedstawiona za pomocą liter c, d, e [...] ze względu na trudności wydawnicze.

cti deus. Per omnia secula seculorum. Amen. Deinde aspergatur Crux et thurificetur et leuetur et cantetur haec Antiphona Cum Rex gloriae, faciendo ter Circuitum per Ecclesiam et ponatur ante maius altare et ibi a populo salutata statuatur in loco suo, et interim quando visitatio Sepulchri peragitur Campane ad Matutinum pulsentur sollemniter. Quo facto praesbiter met secundus recipiat Crucem, et elevando aliquantum sursum cantent tribus vicibus hanc Antiphonam. Surrexit dominus de Sepulchro et choro respondente ad finem. Ver [sum], In resurrectione tua Christe alleluia.

Oremus. Deus qui nos resurrectionis dominicae annua solemnitate letificas, concede propitius, ut per temporalia festa quae agimus pervenire ad gaudia aeterna mereamur. Per eundem.

Deinde incipiatur Matutinum et hoc tenetur secundum Cathedrallem ecclesiam" (k. 76—78) ²³.

Cytowana agenda mówi tylko o krzyżu umieszczonym w grobie ²⁴.

2. Dramatyzacja Nawiedzenia Grobu

Najstarsze rękopisy bożogrobców zachowały udramatyzowane nawiedzenie grobu proweniencji jerozolimskiej odbiegające od powszechnego typu używanego w Polsce. Niemal dosłownie powtarzają ryt następujące rękopisy: CV 659 (k. 75v—76), RB, Q 175 (k. 45v).

Czterech starszych kanoników odzianych w jedwabne, białego koloru kapy zaczyna śpiewać jutrznię (bez invitatorium: Alleluia, Surrexit dominus) zgodną z powszechnie używaną.

Podczas śpiewu ostatniego responsorium Dum transisset rękopisy podają następujący obrzęd: „Quod dum cantatur sint parati tres clerici iuvenes in modum mulierum retro altare iuxta consuetudinem antiquorum, quod non facimus modo propter astancium peregrinorum multitudinem. Interim finito scilicet responsorio procedunt inde praeuntibus candelabris et turibulis, deferentes in manibus unusquisque vas aureum vel argenteum intus habens aliquod unguentum cantando ter: O Deus quis revolvat. Cumque ad portam Sepulchri gloriosi appropinquaverint duo alii clerici ante portam vel iuxta predicti Sepulchri tenentes cereos in manibus habentes amictus super capita respondentes cantabunt Quem queritis. Respondent mulieres Ihesum Nasarenum. Respondent tunc illi duo. Non est hic surrexit. Illis cantantibus ingredientur Sepulchrum mulieres, ubi facta brevi oratione regredientur. Atque in medio choro stantes alta voce cantando nunciabunt Alleluia Resurrexit Dominus. Qua finita patriarcha incipit Te deum laudamus. V In resurrectione tua”.

²³ W *Rituale romanum Ecclesiae Poloniae adaptatum*, Katowiciis 1927, s. 483—486.

²⁴ Podobną praktykę przepisuje ceremoniał (lata 1890—1920).

Typ tego obrzędu odbiega od powszechnie praktykowanego w Polsce, Anglii, Francji, Niemczech, Czechach, na Węgrzech i w Italii. Jest odmienny i odosobniony, gdyż zawiera ceremonie i zwyczaje kościelne z epoki wypraw krzyżowych w kościele Św. Grobu w Jerozolimie. Geneza tego prymitywnego dramatu liturgicznego sięga XI w. Wywodzą go z liturgii gallikańskiej — z tropu introitu mszalnego i sekwencji ułożonych w dialogi²⁵. Dramatyzacja polegała na przebieraniu się trzech młodych kleryków za niewiasty udające się do grobu ze srebrnymi lub złotymi naczyniami z olejkami. Sceneria upiększona była przez poprzedzających „niewiasty” kandelabrzystów i turyferarzy. Inni dwaj klerycy, przebrani za aniołów w białych szatach, ze świecami w rękach przeprowadzali śpiewny dialog z niewiastami.

Różnica tego typu dramatu liturgicznego z praktykowanym w Polsce, Anglii, Francji, Czechach, na Węgrzech i w Italii polegała na braku drugiej jego części, mianowicie wędrówki św. Piotra i św. Jana do Grobu²⁶.

Już kodeks watykański CV 659 i wszystkie następne rękopisy bożogrobców umieszczają interesującą klauzulę, że zwyczaj antiquorum (antiqua) już w XIV w. nie był praktykowany z powodu braku miejsca. Przy czym I Q 175 motywuje brak umieszczając na końcu notatkę: „propter astancium multitudinem”, a pozostałe na początku mówią: „propter astancium peregrinorum multitudinem”.

W bibliotece miechowskiej stwierdza się całkowity brak zabytków zawierających ten stary zwyczaj. Visitatio Sepulchri z pewnością było praktykowane w generalnym konwikcie miechowskim, założonym wcześniej niż zależny od niego nyski, z którego zostało Ordo divini Officii [...] (Q 175 BUWr).

3. Czwarte responsorium umieszczone w jutrzni

W Antyfonarzu miechowskim figuruje po trzecim responsorium, większym z Wielkiej Niedzieli nie spotykany w innych księgach utwór — prócz CV 659, k. 95 v, I Q 175, k. 75, VXV, k. 11—11 v; Karm 15, k. 11; u R. J. Hesberta kodeksy E (t. I, s. 179); L (t. II, s. 325) i F (t. II, s. 342) — jako czwarte responsorium.

„Et valde mane una sabbatorum veniunt ad monumentum Orto iam sole alleluia. Mulieres emerunt aromata summo die veniunt ad monumentum. Or [to] Gloria Patri et Filio et Spiritu Sancto Alleluia”.

²⁵ J. Lewański, *Dramaty liturgiczne*, t. I (1959), s. 12; por. Z. Falvó, L. Mezey, *Codex albensis. Ein Antiphonar aus dem 12-Jahrhundert*, „Mon. Hung. musica”, I, Budapest 1963, s. 62.

²⁶ J. Lewański, *Popularny dramat i teatr polskiego Odrodzenia*, [W:] *Odrodzenie w Polsce*, PIW, 1956, s. 348.

Następnie umieszczony jest werset: In resurrectione tua Christe alleluia. Celum et terra [...]

cdfdefgfdedc	f	g	gagffgagab	a
Et	val-	de	ma - - -	ne

Nie wiadomo, czy wszystkie cztery responsoria były śpiewane podczas matutinum wielkanocnego. Przeznaczenie liturgiczne w innych rękopisach jest różne: CV i I Q 175 — ostatnie w niedzielę przed Adwentem, VXV — responsorium pierwszych nieszporów na Białą Niedzielę, Karm 15 — responsorium drugich nieszporów na Białą Niedzielę, E — responsorium czwarte wielkanocne, R i L — responsorium wielkanocne drugiego nokturnu ²⁷.

Śpiewy na laudes i małe godziny pokrywają się w miechowskiej *Wielkiej księdze choralnej* z praktyką rzymską. Również msza ranna ma formularz Resurrexi ²⁸.

4. Procesja do Grobu po prymie

Dawne rękopisy zawierają opis procesji do Św. Grobu po prymie ²⁹: „In die sancte resurrectionis mane post primam omnes congregationes ecclesiarum, canonicorum regularium et ceteri clerici cum processionibus suis ordinatis ad gloriam et honorem dominicae resurrectionis ad gloriam Sepulchrum conveniunt. Cum candelabris et crucibus turibulis tectis cappis sericeis factaque oratione adorato Sepulchro expectant donec patriarcha et ceteri episcopi sint parati. Et postquam omnia parata et ordinata erunt aqua que prius benedicta erit facta cantor incipit versus Salve festa dies. Tunc exeuntes omnes per ordinem quantum ambitus ecclesie et claustrum permittit. Versus predictos cantando. Ut autem ad ingressum ecclesie que est ex alia parte veniunt praeter missis versibus cantor incipit a[ntiphonam] Christus resurgens ex mortis et ordinata statione ante Sepulchrum finitur ibi a[ntiphona] versus V Dicant nunc iudei cantatur a IV vel quinque canonicis. Quibus finitis dicto versiculo

²⁷ Za używaniem tego R jako ostatniego w jutrzni wielkanocnej przemawia dodanie na końcu Gloria Patri [...] i versus sac. „In resurrectione Tua Christe alleluia”; por. M. Herewitha, *De vrouwenkloosters* [...], s. 319. Układ matutinum wielkanocnego Am pokrywa się ogólnie z umieszczonym w dawnych antyfonarzach i brewiarz. Invitatorium „Surrexit Dominus de sepulchro alleluia” znajduje się również w AK, natomiast w innych rps umieszczone jest „Alleluia surrexit Dominus”, CB, RR, BCh, Karm 15. Bkrz i BGn mają „Alleluia [3]”, a XV „Surrexit Dominus vere” (a ah a ac¹ g ac¹). V drugiego R „Angelus Domini locutus est” zapewne brzmiący jak w rps CB, RR, BCh, VXV, BK, BGn „Ecce praecedet vos” nastąpiła korekta na „Et introeuntes”.

²⁸ CV 659, k. 76; RB.

²⁹ CV 659, k. 76; I Q 175, k. 46—46v.

V Surrexit Dominus de [Hoc sepulchro] collecta Deus qui hodierna die.
V Salve festa dies vel Ego sum alpha et omega cantatur donec in choro
ingrediuntur et ordinentur. Deinde tertia”.

Wielka księga choralna z Miechowa nic już nie wspomina o tej procesji. Z mniejszych godzin wspomniane są tylko 4 psalmy z prymy.